

FALL 1990

АНАБАЗИС

СОТНЯ, СТРУНКО!

Ця команда звучить на стадіоні в Каневі,
25 серпня ц.р., під час походу «Дзвін-90»,
що завершився «Малою Козачою Радою» в
Києві 14 вересня.

АНАБАЗІС

засновано міжнародною організацією

АНАБАЗИС

ANABASIS

ОСІНЬ 1990 РІК XI
ч. 3 (41)

Toronto, Canada

Price \$ 3.00

Виходить чотири рази на рік
QUARTERLY

DATE OF ISSUE:

SEPTEMBER—FALL 1990

Publisher — VALENTYN MOROZ

**Видає радіо-фундація
Century Fund**

ISSN 0824-3557

Second class mail registration number 5730

Підписані статті висловлюють точку зору автора,
а не редакції.
Надіслані рукописи не повертаються.
Редакція застерігає за собою право скроочувати статті
та виправлюти мову.

**Всі права застережені.
Copyright**

Передруки дозволені за поданням джерела

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ З'ЄЗД

З'їди, конференції, конгреси, собори...

Яких вже тільки не було...

Робітничий з'їзд в Харкові, шахтарський в Донецьку... селянський, що закінчився проголошенням Селянської партії...

Точно так само, як і в час величного пробудження 1917 року: селянський, робітничий, кооперативний, учительський, залізничників... Хібащо термінологія трохи змінилася.

«Ні, ні, постривайте, — скаже людина, що добре знає нашу історію. — Був ще один тоді, — а тепер ми на нього лише чекаємо.

Який же?

Всеукраїнський Військовий З'їзд.

Власне треба говорити у множині: про з'їди. Іх було аж три в 1917 році: перший у травні, другий в червні, і третій в листопаді. Характерно і символічно: поки українські партії і соціальні (чи професійні) групи провели по одному з'їздові — українські військові встигли провести вже другий. А всього за перший рік тодішнього українського пробудження — 1917-й — Іх відбулося, як вже сказано, аж три.

А тепер?

Перші акорди українського відродження прозвучали п'ять років тому. За цей час відбулась силасилена з'їздів і соборів (по суті це безперервна говорильня); відбувся навіть якийсь «собор духовної України» в Коломії...

А про Український Військовий З'їзд ми навіть ще не почали говорити.

Чи потрібно? — Що ж, глянемо на факти. Безперешкодне розгортання української політичної структури в 1917 році було можливим якраз тому, що при народженні все нових і нових українських інституцій та ініціятив біля їх колиски стояла людина з крісом. Уже 1 квітня 1917 року в Києві існував 1-й Український полк ім. Б. Хмельницького. Українець з Канади, що не вважає себе політиком (рідкісна людина в еміграції...) просто й мудро зауважив: «От Вірмени ще й не проголосували суверенітету¹, а військові формaciї вже створили». Що ж, мабуть вони зрозуміли, що суверенітет, не підпертий багнетом, «г.... вартій», як казав колись Швейк. Ми теж це розуміли в 1917 році. Ми мали тоді таких людей, як Микола Міхновський. Саме з його ініціативи уже в

1) Тоді, коли це було сказано, Вірменія ще не проголосила суверенітету.

березні 1917 року (на самому початку революції) формується в Києві Український Військовий Організаційний Комітет.

Полк ім. Б. Хмельницького був полком лише за назвою. Фактично це був місний десятитисячний кулак (тобто розміром дивізія), сформований на базі «запасного» полку, що накопичував у Києві резерви для фронту. Сформовано ще й полк ім. гетьмана Полуботка. «Богданівці» й «полуботківці» були надійною заслоною будь-якої української акції в Києві. Без них український революційний процес міг бути перерваний уже в жовтні 1917 року, коли після більшовицького петроградського перевороту в Києві почались бої між військами Тимчасового уряду й більшовиками. І тоді виявилось, що найсильнішою військовою структурою в Україні є не ті й не другі, а новонароджена українська армія.

Характерна деталь: більшість тих офіцерів, що сформували мозковий центр нової української армії, в політичному аспекті були автономістами і вимогу самостійності вважали надто радикальною (люди типу Міхновського складали меншість). Але в аспекті військовому вони без дискусій, з першого кроку приступили до формування власної армії. Про суверенітет ніхто ще й не згадував, але зброю в руках тримали міцно, і вулицями Києва, Катеринослава, Одеси крокували колони в імперських уніформах, але з українськими прапорами.

А тепер?

Можуть сказати: тоді був час війни; міліони людей змобілізовано до армії, — тому й військовий аспект революції став першочерговим. Це правда.

Але...

Революції, що починалися у мирний час (французька 1789 року, англійська 1648 року, Австрія 1848 року), теж, як правило, переростали у «стрілянину». Це як дитина: спочатку лише ссе, бо не має зубів. Але то хвилево. Потім обов'язково виростають зуби.

То був час слабої Московії: від лютого до листопада 1917 року. Інакше кажучи, імперія перетворилася в той час на змію, у якої стали вилітати зуби, а нові ще не виросли. У день більшовицького перевороту це скінчилося. Росія знову стала тоталітарним монолітом; традиційний Москаль відчув, що

імперія знову має зуби, і загарчав на інородців. Але виявилось, що Україна теж уже має зуби. Власне, вона якраз і використала час імперської слабости, щоб їх нагостріти.

Тепер знову прийшов нарешті довгожданий час імперської слабости. Елементарна статистика мала б підказати, що подібний шанс тарпляється не так уж й часто — раз на 70 років. А отже — використовувати такі шанси треба максимально й негайно. Тратити час на говорильню — це просто злочин. Здається, що не-Українці зрозуміли це у Києві і Львові скоріше, ніж Українці. Людина жидівського походження висловилась у розмові з Українцями просто і ясно: «Да що ви пішете еті бумажки — ви вооружайтесь» («Що ви пишете ці папірці — ви озброюйтесь»).

Але наше «передбудовне» відродження покищо се дитячу цицьку. Зуби? — Справа навіть не в тому, що їх ще нема; їх поява взагалі вважається небажаною і «неморальною».

Та ситуація не чекає...

Ну добре, нас покищо не випробовували «на військовий переворот». А коли спробують, як в 1917 році? Що тоді? Знову підемо в мордовські тaborи? Я вже був там 13 літ, а інші й два рази по стільки. Це так нудно... Може, краще нагостріти зуби до того часу, і зустріти нових троцьких і керенських добрим ударом тигрової лапи, як в 1917-у?

Ситуація не чекає...

Можна було говорити про «передчасність» і «провокативність» таких розмов ще рік тому. Але тепер якраз втеча від цієї теми є провокативною.

У минулому числі «Анабазису», перераховуючи аргументи на користь необхідності формування Збройних Сил України, ми на першому місці поставили все зростаючу дестабілізацію суспільства:

“В умовах все більшої дестабілізації суспільства міліція буде все більш безсилою. Один з керівників польської поліції заявив західним журналістам: «Ми втратили авторитет повністю». Скорі це скажуть і керівники української міліції. Единий вихід — створення власної міліції, яка буде мати авторитет, бо за нею стоїть культ українського відродження.”

Ця ситуація прийшла скоріше, ніж ми сподівалися. Досить прочитати уривок з газети «Свобода» (Нью Йорк):

Київ (УПА, УНВІС). — Тут у вівторок, 21-го серпня у передмісті Києва — селищі Вишневому на охорону громадського проядку не вийшов жоден міліційний патруль. Застрікувала друга рота окремого батальйону патрульно-постової служби Управління внутрішніх справ (УВС) Київської області.

Вістка близькавично облетіла інші міліційні підрозді-

ли Київщини і незабаром до страйкарів приєдналися перша рота цього ж батальйону в Ірпіні, персонал місцевого медвітерезника і підрозділ міліції в Білій Церкві. Про свою солідарність зі страйкуючими заявила і третя рота патрульно-постової служби (ППС) у Броварах. Але там саме в цей час проходив американсько-радянський Похід Миру, тому правоохоронці вирі-

шили вийти на службу, як вони пояснили, „щоб не виносити конфлікт на міжнародну арену”. Страйк міліційних працівників, ще недавно таких вірних комуністичному режимові та слухняних своєму командуванню, виник в наслідок подій 5-го серпня, коли черговий міліційний автопатруль, до якого входили старшини Іван Музика, молодший сержант Вадим Ульяницький та сержант Сергій Ульяницький, зупинив автомобіль „Москвич” у селі Тарасівці. Автомобіль мав державні номерні знаки. Черговий патруль отримав вказівку про затримання автомобіля такої марки і такого кольору. А що це була неділя, то їх заціквило, чому службова машина використовується у вихідний день. Водій відмовився пред'явити посвідчення і рейсовий лист, брутально лаявся і погрожував, мовляв, „чи ви знаєте з ким маєте справу??!”

Коли міліціянти не відступили, чоловік, що сидів за кермом, ударив І. Музику ногою. Так безцеремонно поводитись з міліціянтами нікто собі не дозволив би, окрім місцевих партійних керівників. Пізніше з'ясувалося, що це був керівник одного з відділів радгоспу М. Чаплинський — своя людина в Києво-Святошинському районі КПУ. Він покликав на допомогу ватагу своїх підлеглик, які били міліціянтів, намагалися відібрати у них зброю, порвали на них одяг. За спротив міліції при виконанні службовик обов'язків будь-який

міліція втратила авторитет ще більше, ніж у Польщі. Бо, як бачимо з цього епізоду, в Україні тепер міліцію може бити кожен, хто збере навколо себе групу, чисельно більшу, ніж міліція.

«Підводна» логіка цього епізоду є дуже символічною. По суті апаратники били чужу міліцію. У маленькому містечку всі знають, «хто чим дихає». Всі знали у Вишневому, що Ульяницький і Музика є прихильниками Руху, і взагалі українського відродження. Отже, міліцейська уніформа вже авторитету не має; критерієм є політичні симпатії міліціонера.

громадянин негайно був би засуджений до 3-х років ув'язнення, але тут сталося інше. Після службового розслідування, відділ кадрів УВС виконав вказівку високого партійного начальства і звільнив з праці Вадима Ульяницького та Івана Музику, вірних досі служак, які були в Афганістані, працювали на різних роботах по ліквідації наслідків аварії в Чорнобилі. Їх також виселили з гуртожитку, І. Музику виселено з дружиною і немовлятком.

До Вишневого приїхав заступник начальника відділу охорони громадського порядку Б. Огородніков, заступник начальника УВС генерал Г. Малський, начальник Києво-Святошинського райвідділу міліції М. Мартиненко та інші високі міліційні чини. Вони то умовляли припинити страйк, то погрожували, а звільнення з праці міліціянтів пояснювали тим, що ті тепер надто сквильовані, отже в такому стані їм не можна довірити зброю. Та страйкарі зрозуміли це інакше. Всі знали, що І. Музика та В. Ульяницький не приховували своїх симпатій до Руху, „Меморіялу” та інших демократичних об'єдань, вони заявили, що міліція повинна нарешті вийти з-під влади партапарату, закликали міліцію захищати народ від злочинців, а не перекупний партапарат від народу.

Це — початок розкладу того, що найкраще б назвати системою авторитетно-правової стабільності.

Якщо вже б'ють чужу міліцію, то скоро заведуть і свою. А це вже й почалося. Ось — уривок з газети «За вільну Україну»:

4-го липня зранку депутати прийняли рішення про створення муніципальної міліції. Вони у принципі підтвердили необхідність міліції, яка буде підпорядкована тільки міськвиконкому. Передбачається, що вона об'єднає патрульно-постову службу, автоінспекцію, еколого-санітарний нагляд, дільничних інспекторів, паспортні столи, відділи віз і реєстрацій. А так звана радянська міліція (так звана, бо вона тепер не підпорядкована Радам) вестиме слідчу роботу, карний розшук і боротьбу із розкрадачами соціалістичної власності (очевидно, не тільки соціалістичної).

Шлях до муніципальної міліції буде нелегким, хоча усі, як-то кажуть, «за». Слід ще виробити правову основу її діяльності. Вирішити питання із штатами, фінансуванням, формою, озброєнням, приміщеннями, підготовкою кадрів. Усю цю конкретику має представити на наступну сесію організаційний комітет. Але питання настільки животрепетне, що депутати вже змалювали портрет майбутньої міліції. Зовнішній вигляд має бути таким, щоб хулігани обходили десятою дорогою. Висока культура, інтелігентність, знання історії Львова, вміння подати першу медичну допомогу... Цікаво, скільки платитимуть такому міліціонеру?

Міліція чи поліція? Вирішили прийняти покищо назву «міліція», з огляду на те, що у Києві «не зрозуміють»...

Як бачимо, новонароджена українська влада Львова хоче мати свою міліцію (чи поліцію), не підлеглу міністерству внутрішніх справ.

Скільки виникне таких міліцій (поліцій) в Україні?

В Ливані таких озброєних груп є, здається, чотири, в Афганістані — 12. І коли така фрагментаризація почнеться, то вже піде дуже швидко. Знаменний факт: під час відомого 500-тисячного походу на Січ у серпні цього року в Нікополі виставили проти «походівців» оті горевісні «спецзагони» — ОМОН. Але звичайні, «класичні» міліціонери стали перед омопівцями і сказали: «Ви потрібні в критичній ситуації. А тут ситуація нормальна. Йдіть додому». Міліціонери охоче брали значки з синьо-жовтими кольорами і не протестували, коли хтось приколював їм ці значки на уніформу.

І тут, як бачимо, дві міліції: «своя» і «чужа».

Можуть сказати: але ж є ще армія. Так, покищо є. Але вона швидко перетворюється на неконтрольовану банду. Після Афганістану з їхніх голів уже ніколи не вивітовався цілковито дим від наркотиків. Епізод на Тернопільщині у вересні цього року

(Чортків) є початком нової тенденції. Сам по собі епізод не є чимось новим. Сутичка солдатів з місцевим населенням, спроба згвалтування жінок — це річ буденна у совітській практиці. Новою є реакція. Після сутички з імперськими солдатами на Тернопільщині почали формуватися в селах і містечках групи самооборони. І що найважливіше — ці групи почали всіма доступними способами діставати зброю.

Враховуючи, що потік втікачів з імперської армії буде збільшуватись і стане масовим, такі групи самооборони зростатимуть дуже швидко.

Як скоро змінюється ситуація! В минулому числі «Анабазису» ми ще переконували в необхідності сил самооборони, з детальною аргументацією на користь цієї ідеї. Тепер це вже непотрібне! Групи самооборони почали виникати спонтанно — скоріше, ніж ми думали, і ніж будь-хто думав. Тут уже нема вибору «будуть чи не будуть» — вони вже є! Питання перенесене в іншу площину: буде одна система Самооборони — чи 12, як в Афганістані?

I в цьому вся суть, і разом з тим — загроза.

Імперії діяли в таких ситуаціях завжди однаково. Перша фаза: зробити все можливе, щоб поневолена нація не змогла сформувати відділи із зброєю в руках. Друга фаза: коли процес зупинити вже неможливо — тоді імперія застосовує тактику «розбитого люстра». Пускаються в хід усі засоби, щоб сили самооборони поневоленої нації розкололись на кілька груп; коли можна, то й на сто. У Вірменії, виявляється, таких збройних формacій уже чотири. Як до цього дійшло? У такій маленькій країні, в такий час, — і чотири окремих груп? Чому не одна? — Без сумніву, тут Москва сипнула і грішми, і фаховими диверсантами. Бо навіть дурень зрозуміє: коли у Вірменії чотири окремих груп самооборони, а не одна — значить, ця нація в чотири рази слабша. В Ливані — те саме. Але найтипічніший приклад — Афганістан. Що сталося? Муджагедіни так успішно били московську армію, і витурили її нарешті за межі країни, — а тепер не можуть витиснути маріонетковий комуністичний режим із столицею? Як це розуміти? — Дуже просто. Проти чужого окупанта всі 12 партизанських груп діяли разом. Коли ж останній совітський танк переїхав через Аму-Дар'ю на імперський бік кордону — 12 партизанських груп почали війну між собою.

Ту ж саму тактику імперія застосовує, річ ясна, і на Тернопільщині, чи в іншому місці, де процес формування груп самооборони вже неможливо буде спинити. Якраз там, у селах і містечках Галичини, досягла апогею напруга в стосунках між греко-католиками і православними. В деяких місцях дійшло і до фізичних сутичок. І якщо вже у цих місцях є групи людей із зброєю в руках, то не треба великої фантазії, щоб і православні і католики створили свої, окремі групи самооборони. Імперія моментально даст зброю в руки як православним фанатикам, так і католицьким.

Що тоді буде? — Уявляти нема потреби. Досить глянути на Ливан. Замість єдиної української армії буде пишна, різnobарвна і різношерстна отаманія, як в 1918-19 роках.

Можливо, найбільшим політичним успіхом українського руху в 1942 році було те, що не допустили створення двох УПА: бандерівської і мельниківської. А загроза така була. «Мельниківська» УПА вже почала формувати загони. Проте сильніша сторона швидко зорієнтувалась і придушила ці спроби. Не має значення, що це були бандерівці. Коли б мельниківці виявилися тоді сильнішими — вони зробили б те саме. Легко уявити, яка братобливча різанина розгулялася б по лісах Волині й Галичини, коли б існували дві УПА.

На щастя, цього не сталося.

Як повторити цей успіх тепер? Відповідь одна: **Єдиний військовий центр**. Доки не розповзлись по українській землі загони нових махнів, шепелів, зелених, ангелів, голих, марусь (все це — імена відомих отаманів з 1918-20 років) — мусимо сформувати **єдину систему самооборони**.

Як її сформувати? — Без Всеукраїнського Військового З'їзду тут не обйтися. Потрібний військовий центр — як в 1917 році. Він може бути сформований тільки на військовому з'їзді. Тут зберуться всі, хто живе **ідею української армії** — від професійних офіцерів до людей типу Міхновського, що військовим ніколи не був, а проте саме він розпочав акцію формування українського війська в 1917 році. На з'їзді виясниться, **хто є хто**, і відсіється зерно від полови. І, нарешті, лише на з'їзді утвориться система, яка зможе взяти до рук потенційні військові ресурси України. Бо саме по собі гасло «Військова служба лише на території України» нічого не дає. О так, це добре для початку. Українські юнаки із зброєю в руках, зібрани на території України — це вже добрий потенціал на майбутнє. Але хто буде **командувати**? Якщо звичайний імперський генералітет при допомозі Кравчука — то ми практично виграємо дуже мало. Ми вже мали територіальні війська у 20-ті роки. Ці дивізії були сформовані з самих мешканців України. Ну й що? Потім Сталін їх просто зліквідував без будь-яких труднощів. Бо це не була українська армія. Це були Українці в імперській армії, під командуванням імперських офіцерів. Власне, саме тепер нам пробують продати кота в мішку: замість **ідеї української армії** нам підсовують **ідею військової служби в імперській армії на території України**. А наш політичний досвід ще настільки дитячий, що ми часто не помічаємо різниці між цими поняттями.

Бо коли глибше подумати, то й ідея військового з'їзду сама по собі нічого не дає. Який він буде, цей з'їзд? Чи туди теж прийде Кравчук і скаже: «Я комуніст, але я християнин». (Мабуть, Кравчук, якби його допустили на Український Військовий З'їзд, сказав би трохи інакше: «Я комуніст, але я... бандерівець»). Такого військового з'їзду нам не потрібно. Власне, система української самооборони повинна

початися з першого загону, що матиме на з'їзді лише одну функцію: **не пускати Кравчука**. Бо коли на з'їзд прослизнуть кравчуки — пиши пропало. Ми вже це бачили. Ми вже маємо закон про державність української мови. Але, як каже Євген Сверстюк, «держава не хоче з нами розмовляти цією мовою». Ми вже маємо закон про суверенітет України. Але «суверенна» Україна мусить просити дозволу Москви, щоб пустити на свою територію українського Патріярха Мстислава. Покищо не допросилася...

* * *

Вперше ідея Українського Військового З'їзду прозвучала публічно, наскільки мені відомо, з уст Юрія Шимка, Президента СКВУ, на телевізійній дискусії в Торонто. Можливо, хтось висловив її й раніше — не в тому суть. Важливо, щоб ідея ця швидше переростала у фазу практичної реалізації. Нам не потрібна ця одна говорильня. Нам потрібен з'їзд, який закінчиться сформуванням української військової системи, з єдиним центром. Розмови на тему «а чи Москва дозволить?» — це допотопний динозавр. На Україні вже почалось спонтанне виникнення груп самооборони без будь-яких дозволів і прохань. Потрібен єдиний Центр, який згуртує їх в єдину силу і не допустить анархії. В міру дальшої дестабілізації такі самочинні дії (в кожній сфері життя) стануть нормою. Дуже символічно була відповідь Ельцина в дискусії з представниками автономних республік і регіонів (Сибір, Далекий Схід) Російської Федерації: беріть стільки прав, скільки вважаєте потрібним і делегуйте центрові стільки функцій, скільки вважаєте потрібним. Чому цей партейний бюрократ став раптом таким добрым, що дає кожному право, хто скільки хоче? — **Бо не має сили**. У тому вся суть: не гаймося! Використовуймо період імперської слабості, щоб сформувати українські структури сили.

* * *

Кожного нормального Українця обурила заява Маргарет Тачер в Києві (у Верховній Раді), де вона порівняла Україну чи то з Квебеком, чи то з Каліфорнією. Мовляв, Україна — це звичайна провінція, частина Росії. Наприклад, керівники Руху з Дніпропетровщини казнуть про це так:

Національного відродження не бажають зрозуміти ті, хто живе за рахунок ганебної експлуатації народів України. Це вони громом овацій зустріли порівняння України з однією з провінцій Канади, яке зробила прем'єр-міністер Великобританії Маргарет Тачер. Де, в якій країні, що поважає себе, таке можли-

ве? Це стало можливим в Україні, яка має близько 55 мільйонів населення і є повноправним членом ООН! Чи можна спокійно дивитися на таке приниження країни і народу? Як же треба звінити ходити на колінах, щоб не побачили, що «**єміться з Україністоронній люді!**”

Тут нам знову допоможе аналогія з 1917 роком. Виявляється, тодішні англійські політики були

такі самі «мудрі», як і теперішні, і так само порівнювали Україну як не з Каліфорнією, то з Вірджінією. Але військові поводили себе інакше. Задовго до 4-го Універсалу, що проголосив самостійність України, і навіть задовго до 3-го Універсалу, що проголосив Українську Народну Республіку в рамках російської імперії, — отже: задовго до цих подій, ще влітку 1917 року в Києві з'явились англійський і французький військові аташе, з офіційними повноваженнями! До кого ж вони принесли свої повноваження? До Центральної Ради. Юридично Центральна Рада була тоді просто громадською організацією, без жодних урядових функцій. Але практично Центральна Рада була вже владою, бо

мала за плечима військову структуру. У момент прибуття англійського і французького військових аташе у Києві відбулися вже два військові з'їзди.

Генералів наполеонівської школи мало цікавили застарілі стереотипи політиків відносно України, як провінції. Їх цікавила реальна сила. І два військові з'їзди їх переконали, що таку силу Українці вже мають; на їхніх стратегічних мапах з'явилась нова назва: українська мілітарна потуга.

* * *

Не думаю, що за останні 70 років генерали аж так змінилися...

«МИ ВИЙДЕМО НА МАЙДАН...»

Їх тепер виходять сотні тисяч на майдани всіх міст — українських жінок, що виступають проти служби синів, чоловіків, братів в імперській армії. Результати відчутні: весняний набір до совітського війська дав лише 26% заплянованої цифри «гармат-

ного м'яса».

А початок був у Краснодарі, в лютому цього року. Саме там жінки уперше спнили мобілізацію, тобто фактично паралізували імперську армію.

Те, що відбулося в Краснодарі, не має аналогії за 70 з лишнім років совітської влади. Місцеві жінки кинули виклик... Міністерству оборони. І перемогли.

Краснодарські жінки вийшли на вулиці міста з вимогами повернути мобілізованих чоловіків і синів із Вірменії й Азербайджану. І хоч шансів, що до них прислухаються генерали, практично не було, вони діяли, як підказувало серце.

На гребні цієї безпрецедентної події волею судьби виявилась співпрацівниця одного з ВНІІ — Н. Полухина.

— Надія Олександрівна, як це сталося?

— Політикою особливо не займаюся, якщо не рахувати, що я член СТК, голова жінради інституту. А тут просто випадок. По місті поповзли слухи, що нібито 40 тисяч резервістів повинні відправити з Краснодара в Ереван і Баку. Причому, як казали, забирають чоловіків вночі. Видно, в воєнкоматах розуміли ганебність такого призову. Матері, в яких забирали синів, були у відчай.

— До речі, а у вас кого призвали?

— Мене Бог милував. Але чоловіка, зятя могли відправити. Було страшно. В Афганістані дуже багато кубанців загинуло. Край постачає кадри в Чорнобиль. Наслідки таких «командировок» всім добре відомі. І багато жінок, як і я, вже трясуться по ночах від

стукання в двері: «А що, як прийшли за моїм?»

— Однакож у Вірменії й Азербайджані також жінки плакали. Багато з них шукали захисту для себе, своїх малолітніх дітей.

— Я знаю, що багато чоловіків поїхали б туди за своїм бажанням. Треба було тільки розповісти людям про ситуацію, про проблему, яка виникла, але навіщо всіх під один гребінець? Адже не секрет: в Азербайджані говорили про прибулих Росіян, ніби вони будуть на сторожі Вірменів, а у Вірменії Росіян записали в прибічники Азербайджанців. В результаті наші чоловіки й сини, хоч-не-хоч, повинні були стати мішенню для обох сторін.

— Як розвивалися події далі?

— Ранком, по дорозі на працю, я бачила, як біля військкомату плакали й кричали жінки: «Ми вийдемо на майдан, і нехай владі нам дадуть відповідь, чому таке безчинство робиться». Я відчула, що настають великі події. І в інституті написала звернення до Верховної Ради ССР, в якому було сказано, що жінки протестують проти цієї насильницької мобілізації і що нам досить Афганістану й Чорнобиля, що вимагаємо негайно припинити мобілізацію і повернути всіх. Під час обідньої перерви зібрала під зверненням з десяток підписів. І тут якраз потелефонували й сказали: до крайкому партії

направляються сотні жінок. Жінки нашого інституту приєдналися до них. Багато несли плякати: «Верніть дітей додому!», «Верніть мені батька».

— Алеж мітинг не був ніким санкціонований, а значить, був поза законом. Це могло погано закінчитись. І гірких прикладів того, чим закінчувались такі походи, у нас вже досить..

— Так, ми не були впевнені, що все це не закінчиться, як в Тблісі чи у Львові... Просто йшли зі своїм болем, жалем. Ми навіть не встигли налякатись... Спочатку власті запропонували розійтися, приобіюючи, що сповіщать про результати переговорів з Москвою. Але не знаю, як сталося, я вийшла наперед зі своїм закликом і зачитала його. І швидко хтось сповістив, що за кілька хвилин по радіо буде виступати міністр оборони Язов. Ми включили приймачі і почули, що резервісти будуть призвані і що на місцях екстремісти заважають їх відправити. Це ми екстремісти! На мітинг зібралися півміста! До мікрофону підходили жінки і плакали, ридали, благали. У однії, наприклад, забрали чоловіка з високою гарячкою. У іншої, вагітної, з маленькою дитиною, забрали чоловіка, єдиного годувальника. І в місті в ній більше нікого немає. Третя сказала, що сина повинні були призвати тільки в травні, а його вже відправили, не навченого...

За дві години ми були в кабінеті першого секретаря крайкому. Ми — це біля 20 жінок — представниць мітинга. Дали зв'язок з Москвою. На другому кінці проводу трубку зняв предсідник Совмина Росії Власов. Я говорила з ним від імені всіх жінок, передала, як народ хвилюється, що це неправильно, коли беруть одних Росіян, хоч у нас в краї живуть

люди ста з лишнім національності, і ми Христом-Богом просимо (тут жінки закричали: «Не просимо, а вимагаємо!») відмінити наказ і не розійдемося з майдану, поки не принять мобілізацію і не повернуть всіх, кого уже відправили.

За півгодини після розмови ми отримали повідомлення: мобілізація припинена. Але залишилося невирішеним друге завдання — повернення наших чоловіків. Я звернулася до населення краю, щоб жінки підтримали нас.

Почалася дощ. Я думала, що люди розійдуться, але натовп все ріс і ріс. Приїжджали зі станиць з підписами в нашу підтримку. Так продовжувалось всю ніч і весь наступний день. І тільки коли вже почали поверматися літаки з нашими земляками з Баку, з Єревану, люди почали заспокоюватися.

Тепер ми знаємо — з тієї «мобілізації» повернулись ні всі. Як це могло статися? Кому потрібна ця нагла мобілізація резерву в мирний час? Чому таємно і нашвидко вирвані з буденного життя, нашвидко евакюовані наші «несподівані» солдати, ледве спам'ятивши, опинилися в саому пеклі доведеного до вибуху конфлікту? Це також — з кровоточивих питань тих трагічних зимових днів.

І все-таки я не можу сьогодні не думати: може, якби частіше відбувалися у нас «краснодари», які вчили б скидати пута несвободи, не підкорятися бездумно любому приказові, може, не ранили б ціле покоління десять років Афганістану и не було б у нас ні Тблісі, ні Карабаху?..

В. Щербань

(Переклад з російської)

ДИКТОРИ і ДИКТАТОРИ

Українська Пресова Агенція (Київ) подала таку інформацію:

Виконавчий комітет Української Міжпартийної Асамблеї оприлюднив заяву, у якій наголошується необхідність створення незалежної української радіостанції. Зокрема у заяві сказано: „Монополія на всі засоби масової інформації в Україні колоніальної адмі-

ністрації УССР, контролюваної комуністами, робить неможливим використання їх для правдивого висвітлення подій, що розгортаються в Україні, для населення України і світової громадськості.

Українська редакція ‘Радіо Свобода’, фінансована

Конгресом ЗСА, проводячи політику американської Адміністрації, чиї інтереси вимагають все більшої підтримки московського імперського уряду, як стабілізуючого фактора в євроазійському регіоні, стоїть спиною до національно-визвольних рухів і не може бути рупором наших державницьких стремлінь.

(Газета «Свобода», Нью Йорк)

У зв'язку з цим Виконавчий Комітет Української Міжпартийної Асамблеї звертається до української громади на рідних землях та в діаспорі з пропозицією створити незалежну українську радіостанцію, яка чітко пропагувала б ідеї української державності.

Критика в адресу «Радіо Свобода» звучала давно. Але «радіомудреці» відповідали, що то, мовляв, лише емігранти хочуть націоналізму і самостійності. А люди в Україні, значить, давно про це забули, і хочуть слухати лише про нові поштові марки, що виходять на Заході. Ну, і часом ще не проти послухати, як Сахаров плянує трохи підсахарити імперію, аби різні там хохли не збунтувались остаточно.

Тепер, нарешті, і в Україні зрозуміли: українські на «Радіо Свобода» лише диктори. А диктори – це річ інша. Вони з усієї сили прагнуть врятувати імперію, що здихає на очах.

Два матеріали, що подаємо нижче, написані 5-6 років тому. Як бачимо, в них говориться про окрему радіопрограму для Сибіру, Дону. Тоді це виглядало фантазією. А тепер не лише Сибір, але й Урал, Далекий Схід хочуть бути незалежними. І взагалі кожна ідея, висловлена в цих пропозиціях, стала тепер реальністю, дуже небажаною для тих, хто боїться розвалу імперії. Саме за це автора цих матеріалів і вигнали з «Радіо Свобода». Що ж, тепер «Радіо Свобода», хоче чи не хоче, мусить таки створити окрему програму для Сибіру, і взагалі більше звертати уваги на проблеми нації. Але, здається, вже запізно. З України (і не тільки) звучать голоси про необхідність створення незалежної радіопрограми.

За ті 5-6 років керівники української редакції «Радіо Свобода» змінилися. Але яка різниця... Змінилися лише папуги, що повторюють чужі слова. А ті, що їх дресирують, залишилися на місці.

А відносно незалежної української радіопрограми – то заклик до її створення прозвучав ще в 1986 році. Це – Проект Століття. І коли б на цей заклик відгукнулась не тисяча-два щиріх ентузіастів, а вся діаспора – ми вже мали б таку програму! А покищо маємо «Євшан» – скромний 15-хвилинний коментар на релігійній програмі.

У будь-який справі зробити її – це ще не все. Найголовніше – зробити вчасно.

А ми чухались на бенкетах...

Чи не краще було почати чотири роки тому те, про що просить тепер Україна?

Що ж... Краще пізно, ніж ніколи. Треба лише, щоб Проектом Століття (Century Fund) засікалася вся громада, а не лише її думаюча, найбільш дозріла частина. Звичайно, ми не претендуємо на те, що «Євшан» сам-один виконав всю працю незалежного українського радіомовлення. Це так само наївно, як уявити, що всю індустрію в Україні розбудує один бізнесмен. Мусить бути система вільних українських радіопрограм. Ми почали її творити перші. Допоможіть нам завершити справу – фінанси, фінанси...

ВАЛЕНТИН МОРОЗ

КІЛЬКА ДУМОК ПРО РАДІО СВОБОДА

Я маю багатолітній досвід як слухач Радіо Свобода (Вільна Європа) на Україні чотирима мовами: українською, польською, російською і білоруською. Крім того, в моїй пам'яті збереглись опінії не менша як тисячі людей з України та інших регіонів Східної Європи, з якими так чи інанше доводилось говорити про пересилання Радіо Свобода. Нарешті, моя співпраця на протязі трьох літ в ролі фрілансера на Радіо Свобода, Радіо Канада та релігійній радіопрограмі «Думки про Віру» (ЕСА) допомогла мені викристалізувати деякі думки відносно стратегії радіомовлення, адресованого слухачеві у Советському Союзі.

Звичайно, на цю тему можна написати товсту

Ці «Кілька думок...» були написані шість років тому на замовлення тодішнього директора «Радіо Свобода». Саме вони й спричинилися звичною мірою до того, що мене поспішили швиденько збутися з цією установи, розташованої у Мінхені.

Це привело мене до висновку: треба створити своє радіо, щоб зреалізувати подібні ідеї. То єдиний вихід.

Автор

книгу. Я ж збираюся поділитись лише кількома думками та пропозиціями.

1. Як правило, говорять про «советського слухача». Це – постать міфічна. У Советському Союзі існує в принципі три типи слухачів. Ясна річ, що можна знайти риси, не лише спільні для всіх слухачів комуністичного світу, але й для всього світу взагалі. Скажімо, на всіх слухачів Советського Союзу спровітить ефект тема хронічної нестачі товарів у цій країні, або тема свободи слова. Це – елементарне. Але я маю на увазі три духовно-орієнтаційні типи в Советському Союзі; якщо хтось бажає ефективного впливу на них через радіо, то мусить сформувати три стратегії радіо-

мовлення.

Перший тип слухача — це Росіянин. При всьому зацікавленні до проблеми людських прав чи подібних тем все ж основним, фундаментальним імпульсом, що формує його сприймання, є мотив, який приблизно можна назвати — місце Росії в світі. При всіх можливих варіантах москоцентричний модель світу є домінуючим у цього типу людини. Росія як головний творець людських вартостей і разом з тим мірило світової вартостевої градації — ця формула повторена на різні лади, від «ми — народ-богоносець» Достоєвського до цієї солдатської пісеньки часів холодної війни:

Шагом, шагом, шагом, братцы, шагом,
мы дойдем до города Чикаго.
Всю Европу за два перекура
мы пройдем то весело, то хмуро.

Океан нам тоже не препона,
потому что с Волги мы и с Дона.
Шагом, шагом, шагом, братцы, шагом,
мы дойдем до города Чикаго.

Найбільш ліберальним і плюралістичним з мислителів цього типу був Герцен (майже плюралістичним). Але Й Герцен писав: «Польща, так само як Італія, як Угорщина, має невід'ємне повне право на державне існування, незалежне від Росії. Чи бажаємо ми, щоб вільна Польща відірвалася від вільної Росії, це інше питання. Ні, ми цього не бажаємо, та й чи можна цього бажати в той час, коли поодинокі національності, як міжнародні ворожнечі, становлять одну з головних перепон, що стримують вільний суспільний розвиток!...».

Росія, крім своїх окраїн, являє собою суцільну єдність, схожу кров'ю, мовою, духом. Кожний Росіянин усвідомлює себе частиною держави, усвідомлює споріднення своє з усім населенням, що виховане в тому самому сільському побуті, з своїм устроєм громад і розподілом земель. Саме тому, хоч і де житиме Росіянин на величезних просторах між Балтикою і Тихим океаном, він прислухається, коли вороги переходят російський кордон і готовий іти на допомогу Москві так, як ішов у 1612 р. у 1812 р.»

Важливо зрозуміти, що тут ідеється не про критику цього типу думання. Для мене цей тип слухача є ані «позитивним», ані «негативним» — він є для мене у першу чергу «слухаючим». Це — **РЕАЛЬНІСТЬ, З ЯКОЮ ТРЕБА РАХУВАТИСЯ: ТУТ НЕМАЄ МІСЦЯ ДЛЯ ЕМОЦІЙНИХ ОЦІНОК.** Музика, яку цей тип слухача буде найбільш охоче слухати на Радіо Свобода — це симфонія про велич Росії. Звичайно, він буде слухати й багато іншого; але без цього апетайзера меню Радіо Свобода буде для нього дуже непривабливим.

Другий тип слухача — це людина з советського Азії; від Узбеків та Азербайджанців до таких малих націй Сибіру, як Тувинці, Якути чи Евенки. Відчуваючи

московську домінанцю як тягар, що не дає можливості вільно зреалізувати власний стиль життя, ця людина орієнтована в принципі на Китай. Ми, Українці, іронізували, слухаючи китайське радіо. Але скоро помітили, що при Азіях сміяється з китайського радіо не можна: вони сердяться. Пекін для них — те саме, що для Українця чи Литовця Вашингтон. Китай, що виріс на очах за минулі десятиріччя на силу світового масштабу, має для них колosalне значення у двох вимірах. По-перше, це засіб позбутися почуття нижчевартості. По-друге, це шлях до віри в себе і самоповаги: люди Іхньої раси та Іхнього стилю життя спромоглись витворити потугу світового значення.

Третій тип слухача — це, умовно кажучи, советський захід: Українці, Білоруси, Молдовани, Литовці, Латвійці, Естонці та інші. Сюди треба зарахувати також християнські нації Казказу: Грузинів і Вірменів. Сюди також треба зарахувати Євреїв. (Про т. зв. «бухарських» Євреїв з Середньої Азії я не кажу нічого, бо їх не знаю. Ця група, вихована на протязі багатьох поколінь у магометанському оточенні, є, без сумніву, окремим психологічним типом, про що красномовно свідчить досвід Ізраїлю: проблема стосунків між «ашкеназі» та «сефардами»). Ці люди орієнтовані на Європу як плюралістичну мозаїку. Коротко їх концепцію можна висловити так: всі ми є Європою — Португальці, Словаки, Англійці, Шведи, Естонці, Швейцарці. Разом ми становимо Європу як стиль життя. Цей европеїзм трактується широко, включаючи Північну Америку, Австралію, Нову Зеландію. Ця людина стоїть найближче до Заходу з його індивідуалізмом та розумінням світу як плюралістичної структури. Свою відмежованість від Заходу штучним бар'єром «залізної завіси» Українець чи Литовець сприймають як аномалію, що мусить рано чи пізно зникнути.

Маю глибоке переконання, що застосування однакових методів у стратегії радіомовлення для всіх трьох вищезгаданих типів приносить шкоду і знижує ефективність впливу на слухача. На мою думку, слушним було б існування трьох відділів на Радіо Свобода, сформованих за вищеописаним критерієм.

2. Радіо Свобода поділене на редакції за мовним принципом: литовська, латвійська, естонська, російська, українська, грузинська, таджицька і т.д. Тридцятилітній досвід слухання, а потім трирічний досвід співпраці з радіопрограмами Заходу привів мене до висновку, що мовний принцип є не найкращим. Якщо ставити в центр уваги ефективність впливу на слухача, то принцип радіомовлення повинен бути духово-психологічним (духово-орієнтаційним).

Фактично російська мова давно стала Lingua franca на величезних просторах Советського Союзу. У Дагестані є в більших мов і до 30 менших; ясно, що ці люди спілкуються між собою російською мовою. Але було б дуже наївним вважати, що від того вони стали Росіянами. Аж ніяк! Розмовляючи по-російському, вони думають по-дагестанському. Така ситуація не

є винятком. Ірляндці або жителі Ямайки розмовляють англійською мовою; проте Англійцями вони не стали. Ясно, що три радіопрограми, спрямовані на слухача Англії, Ірляндії та Ямайки, будуть однакові за мовою (англомовні), але зовсім різні за духом. Такі радіопрограми є давно реальністю.

Я твердо переконаний, що цей досвід необхідно застосувати на Радіо Свобода. Замість однієї російської редакції повинно бути кілька російськомовних. Застосовуючи цей принцип, можна розв'язати багато «нерозв'язаних» проблем.

Перший приклад — північно-кавказька редакція. Народи Північного Кавказу відчувають себе одним істо ричним регіоном (незважаючи на гострі конфлікти між ними). Існування Горської республіки у 20-30 роках і сильний рух за відновлення й тепер підтверджує це. Але створити для них радіомовлення рідними мовами практично неможливо в умовах Західу. Де знайти достатню кількість письменників, що пишуть інгушською, балкарською чи адыгейською мовами? Значить, єдиний вихід — створити північно-кавказьку редакцію не на мовній базі. Вона буде російською за мовою, але кавказькою за духом. Точніше, вона буде мішаною: основні матеріали, призначенні для всього регіону, звучатимуть по-російськи; але молитви, вірші, пісні (а також окремі матеріали іншого типу) звучатимуть мовами Північного Кавказу, коли буде реальна можливість їх підготувати.

Другий приклад — татарсько-башкирська редакція. Я мав знайомих серед московських Татарів. Вони (молодші) розмовляють між собою по-російськи. Але залишаються при тому Татарами. Та ж сама мовна ситуація існує серед Татарів багатьох міст Росії: Ленінград, Тамбов, Пенза, Горкий. У всіх цих людей татарська мова є реліквією, але не практичним інструментом для спілкування. Фактом є те, що велика більшість 6-мільйонної татарської нації у Советському Союзі живе в таких умовах розсяяння між Росіянами та іншими націями (подібно як Євреї). Ці молоді люди люблять татарські радіопересилання Радіо Свобода, але не слухають їх, бо не розуміють (або мало розуміють). Гадаю, що татарсько-башкирська редакція Радіо Свобода повинна промовляти до слухача трьома мовами: татарською, башкирською і російською. (Знову ж таки, ці пересилання будуть російські за мовою, але татарські чи башкирські за духом).

Найкращий аргумент в даному випадку — поет-Башкир Ахметов. Його в ірші були опубліковані в «Матеріалах Самиздата». Я читав їх ще в мордовському концтаборі, бо сидів разом з ним. Характерно, що пише він російською мовою, хоч є башкирським патріотом. Це — типовий представник молодого покоління т. зв. «малих народів» Советського Союзу.

Гадаю, що не тільки татарсько-башкирська редакція повинна мати російськомовний «додаток». Тут треба брати за основу реальну мовну ситуацію даної нації. Скажімо, немає потреби створювати російськомовне радіопересилання для Узбеків; 99 відсотків їх розуміють узбецьку мову. Мабуть, іншою є ситуація з

Вірменами, половина з яких живе поза межами Советської Вірменії.

Третій приклад (може найбільш характерний) — це єврейський слухач у Советському Союзі. Загально відомо, що більшість советських Євреїв не розуміють ані мови Ідіш, ані івриту. Мовою їхнього спілкування є переважно російська. На мою думку, давно повинна існувати не лише програма для Євреїв, а взагалі окрема редакція для єврейського слухача. Гадаю, що питання стосунків між Євреями та Росіянами (етнічними) в російській редакції Радіо Свобода є ідеальним прикладом хибності мовного підходу до даної теми. Якщо тема ця звучала навіть у Баварському суді — то це доказ, що маємо справу не просто з тертям між двома компонентами (це завжди природно), а з чимось більшим.

У цій дискусії між Росіянами і Євреями обидва опоненти мають рацію. Росіяни кажуть: редакція є російською лише за мовою, але давно втратила російський характер. (Цікавий епізод: у приватній розмові про необхідність створення єврейської редакції працівник Радіо Свобода /не-Росіянин і не-Єврей/ пожартував: «Єврейська редакція уже є. Треба створювати російську редакцію»). Євреї на це відповідають: все це добре, але ми, Євреї, створили більш як половину російськомовного світу; якби не ми, то ви взагалі б не мали інформації про сучасні опозиційні процеси в Росії. Та й чи самі процеси були б такими, якими вони є?

Обидва опоненти (повторюємо) мають рацію. Единий вихід — не кидати двох котів в один мішок. Дві правди, складені докупи, часом взагалі перестають бути правдою. Нехай кожна існує на своєму місці. Трудно знайти дві групи, більш протилежні за психологією, ніж Росіяни та Євреї. «Русифікація» советських Євреїв — явище поверхове. Той факт, що Євреї, які приїхали з Москви на Захід, часом п'ють водку чайними шклянками, як і Росіяни, ще нічого не каже.

Часом Росіянам заздрять, що вони мають найбільшу редакцію на Радіо Свобода. Але при тому забувають, що російськомовна редакція і редакція для Росіян, — це зовсім різні речі. Склалась цікава ситуація: Росіяни, домінуюча нація Східної Європи, є в певному розумінні найменш «домінуючими» на Радіо Свобода, коли говорити не про мову, а про дух радіомовлення. На мою думку, повинна існувати редакція для Росіян, так само як і редакція для советських Євреїв.

Є ще кілька специфічних груп населення у Советському Союзі; створення окремого радіомовлення для них посилює інтерес до слухання Радіо Свобода у певних регіонах і підвищує, без сумніву, ефект впливу на советського слухача.

Маю на увазі Сибір, наприклад. Чехов, добрий знавець російського характеру, проїхавши Сибір від Уралу до Сахаліну, сказав: Сибір — то вже в принципі окрема нація. Вона відділиться колись від Росії, як відділилися ЗСА від Англії. Советські етнологи, які досліджували сибірське село у 20-ті роки, прийшли до

висновку, що Сибір — це нація в процесі формування; вона вже має національне почуття, але ще не має національної свідомості. Хтось приймає цю концепцію, хтось ні. Все ж, як би там не було, Сибір є регіоном з дуже специфічними рисами. Створення окремих програм для Сибіру (російською мовою) посилило у значній мірі інтерес до Радіо Свобода в цій частині Советського Союзу.

Ще один компонент: козацьке населення. Це специфічна група, що живе розкидано на великих просторах держави — від Чорного моря до Тихого океану. Без сумніву, введення козачої тематики до радіопрограм буде додатковим стимулятором на користь слухання Радіо Свобода.

Правда, у випадку з Сибіром і Козаками треба уважно розрізнати дві речі: 1) реальні інтереси певних реальних груп советського населення — і 2) концепції певних еміграційних груп, часом дуже далекі від реальності. Скажімо, деякі діячі козацького руху на Заході заражують до «Козаків» такі території Советського Союзу, на яких Козаки складали до Першої світової війни всього 2% населення (тепер — ще менше). Кожний розуміє, наскільки небезично було б віддати справу козацького радіомовлення під контроль цих людей. Крім того, кубанські і (частково) терські Козаки є українського походження. І коли б їм довелося на вільному референдумі вибирати між двома самостійностями — українською і козацькою — вони скоріше вибрали б українську.

(При потребі можна подати детальнішу інформацію про Козаків, або про Північний Кавказ).

3. Ще одна пекуча проблема: крайня непоінформованість російського слухача про національне питання. Коли одній французькій королеві сказали, що селяни не мають хліба, воне відповіла: що ж, нехай тдуть пироги. Цей жарт приходить до голови, коли читаєш думки російських авторів (навіть дисидентів) про національне питання у Советському Союзі. На мою думку, необхідно створити радіопрограму російською мовою, яка інформувала б російського слухача про національне питання, про погляди Грузини чи Узбеки на Росію, і взагалі про «не-російські» аспекти життя у Советському Союзі.

4. При підборі людей до даної редакції — наприклад, української — дуже важливо, щоб ці люди не лише добре знали українську мову, але й добре відчувають Україну. Знаю з досвіду слухача, що без такого відчуття України українська програма звучить як копія російської, «загальна союзної» програми. Ясно, що для слухача вона нецікава, — слухач воліє російський оригінал. Програми і редакції повинні бути національними не лише за мовою. Проблему доброго мовій розв'язати легко: тут треба лише відповідного диктора і редактора. Коли ж іде мова про доброго автора, то він у першу чергу повинен знати Україну, і звісно потім — українську мову.

5. За чим найбільше зголоднів слухач у Советському Союзі? За м'ясом, якого майже не бував в крамниці? За об'єктивною інформацією? Моя відповідь: советська людина найбільше зголодніла за плюралізмом. Спитаймо людей з Києва чи Ленінграду, чому вони слухають Радіо Свобода. Майже кожен відповість: щоб мати інформацію з обох боків. Саме в цьому — найкращий доказ переваги західного радіо перед советським. І саме в цьому — притягальність Заходу для советської людини: тут можливі різні точки зору (часом протилежні) на одному радіо.

Отже: не зв'язујмо один одному руки. Як Українець, я не маю нічого проти того, щоб російська редакція передавала, скажімо, такі тексти з журналу «Посев»:

«Исторически сложилось, что русский народ оказался собирателем вокруг себя других народов (причем, в большей части никак не насильственно присоединяя, а бера под защиту). И колоний как таковых у нас никогда не было: все присоединенные народы (даже путем насилия) тотчас же получали все гражданские права и становились равноправными гражданами России, сохраняя одновременно свою национальную самобытность. Русификация происходила естественным путем...»

«Народы, входившие в состав нашей страны, никогда не были на положении колоний и мы просто не смеем оставлять их на милость шовинистических групп или властолюбивых авантюристов, которые превратят их земли в арену кровавых столкновений различных интересов, ничего не имеющих общего с интересами этих народов».

Повторюю: я не проти, щоб ці тексти передавались російською редакцією Радіо Свобода. Але з однією умовою: щоб українська редакція мала «equal time» для пересилання, скажімо, такого тексту з книги Ізраїля Клейнера, доброго знавця національних стосунків у Советському Союзі (і щоб це не вважалось «слянням ненависті між націями»):

Слід зазначити, що жодна з великих імперій нещодавнього минулого не намагалася так глибоко і всебічно інтегрувати народи своїх колоній, як це здійснює з неухильною послідовністю російська імперія, що нині Існує під ім'ям СРСР. Великобританія ніколи не намагалася назвати Англією не лише Індію, а навіть Шотландію, а Алжір, хоча й вважався деякий час не від'ємною частиною Франції, але не зазнавав такого нещадного денационалізуючого тиску, як не-російські терени СРСР.

Таким чином, ми тут стикаємося з цілковито інакшим різновидом імперіалізму, значно рішучішим, послідовнішим та деспотичнішим,

ніж колишні імперії західних метрополій.

Тоталітаризм, тісно пов'язаний з мілітаризмом, є в російській державі абсолютним, економіку базовано на праці, яка в ґрунті речі є рабською, і це протягом п'ятсотрічної історії Російської імперії витворило в російському народі певні психологічні особливості, які вкрай утруднюють йому пристосування до умов нетоталітарного, плюралістичного суспільства. Таким чином, сучасна російська імперія може або існувати шляхом дальнього підкорення неросійських народів і нових завоювань, або мусить загинути внаслідок зростання опору з їхнього боку, або... російський народ знайде в собі сили змінити власну ментальність і стати на шлях демократичного розвитку.

Якщо російський народ справді стане на цей шлях, то збережеться надія, що він вийде

зі свого глухого імперіалістичного кута не внаслідок руйнівної катастрофи, як це сталося із стародавніми римлянами, а внаслідок більш менш мирної еволюції, як це сталося із сучасними англійцями.

На закінчення хочу додати:

1) Всі мої міркування і пропозиції продиктовані думкою про підвищення ефективності Радіо Свобода, в розумінні його впливу на слухача, а також про підвищення «щабля довір'я» до Радіо Свобода збоку слухача.

2) З усіх думок, висловлених вище, найбільш практичною та реальною я вважаю ідею про створення північно-кавказької редакції. Я певний, що до ПЗреалізування можна приступити вже тепер.

Жовтень 1984

Торонто

(Передрук з «Анабазису» ч. 25, 1986 р.)

СВОБОДА НА «РАДІО СВОБОДА»

Шановний пане Камінський!

Я отримав від Вас дивуючого і незрозумілого листа, в якому сказано:

«На доручення керівництва Радіо «Свобода» (РС) повідомляю Вас, що, на жаль, відтепер ми не зможемо приймати Ваших скриптів. Як причину припинення Вашої співпраці подано, що Ви «як політичний в'язень організували бойкот проти інших спів'язнів, які були Росіянами і Євреями». Дякую за дотеперішню співпрацю і остаюсь з пошаною — Анатоль Камінський».

В листі не деталізовано, хто саме дав таке «доручення». Не деталізовано також, чим було це «доручення»: наказом чи тільки рекомендацією, на основі якої Ви самі ухвалили припинити співпрацю зі мною. Тому мое звернення адресоване керівництву Радіо Свобода /РС/ взагалі.

Шановні керівники Радіо Свобода!

Найперше заявляю Вам, що в листі п. Камінського написана чиста правда. Дійсно, я ціле життя організував бойкот проти Росіянина, що називається Брежнєв, і проти Єврея, що називається Карл Маркс. Але я вважав, що це моя заслуга перед Америкою. Виявляється, що це гріх, за який мені закривають доступ до американської інституції навіть як фрілансерові.

У зв'язку з цим хочу Вам нагадати, шановні керівники РС, деякі факти. Я не є бідолашним втікачем, що скочив з корабля на берег і залишився у Північній Америці. Мене визволено з тюрми на вимогу американського уряду й американського Президента.

Я був у числі п'ятьох політв'язнів, яких Америка зажадала в обмін за двохsovітських шпигунів. Це означає, що американський уряд і американський Президент позитивно оцінили мою діяльність на протязі моїх 13-ти тюремних років. Включення мене у число п'яти означає, що уряд і Президент Америки вважали мене одним з п'яти найбільш заслужених борців за людські права у Sovіtському Союзі. Коли б я займався у тюрмі якимись «бойкотами», то напевне не був би включений до числа п'яти вибраних.

Якщо дійде до ширшої конфронтації з приводу моого репресування на РС (я не хочу цього), то кейс буде звучати не «Радіо Свобода проти Мороза», а «Радіо Свобода проти Америки».

Досі лише КГБ і ті, що співпрацюють з КГБ, оцінювали негативно мою діяльність в ув'язненні. Дуже сумно, що Ви, шановні керівники РС, приймаєте аргументи від КГБ для винесення своїх ухвал. Я не знов, що інфільтрація КГБ на РС зайшла так далеко. Я буду боротися проти цього, як боровся 13 років там, на Сході.

Американські газети досі називають мене «українсько-канадським найбільшим живим героєм» (додаю цю газету). РС є в цьому аспекті білою вороною серед американських інституцій, що каркає чомусь в унісон з КГБ.

Я сидів у тюрмі з багатьма Євреями та Росіянами. Ось що вони пишуть про мене.

Аріє Вудка:

«Проте, були і в цей болісний період моого життя ясні хвилини. Якось із сусіднього дворика почувся тихий голос:

— Яка камера?

Я назвав число.

— Політ? — Так! — Поспіхом знайомимося. Виявляється, поруч, за стіною, в сусідньому дворику, гуляє Валентин Мороз.

Ми почали жадібно, квапливо переговорюватись, не звертаючи уваги на мента. Перше, як повели з дворика, Мороз устиг повідомити мене, що скоро почне свою велику голодівку. Пізніше я знов усі подробиці про її причини і про положення Мороза, про тортурувальний зонд тощо. Якось мені пощастило таємними каналами переправити Морозові листівку з чудовим видом Тиверіядського озера, і він, людина побожна, був глибоко зворушений. Але це таож було потім, приблизно за рік.

(стор. 205-206)

Той самий ворог зривав шестираменну зірку з шиї Давида Чорноглаза і хрест — з шиї Валентина Мороза.

(стор. 265)

Мороз взагалі перейшов через усі круги пекла: його кидали до провокаторів, бандитів, божевільних, били, грабували, різали ножем. Ніяка фантазія не передасть того, через що перейшов цей національний герой.»

(стор. 216)

(Аріє Вудка. Московщина. Укр. Видавнича Спілка, Лондон, 1978).

Анатолій Радигін: Валентин Мороз — «один із найчесніших і найталановитіших українських публіцистів». («Бумеранг». Смолокип, 1974, стор. 286).

Тетяна Ходорович:

«Відбували покарання Валентинові Морозові призначили у Владимірській тюрмі. Там його посадили в камеру з двома кримінальними злочинцями-садистами. Вони довший час взагалі не давали В. Морозові спати, чергуючись біля його ліжка.

Всі прохання дружини Мороза перевести його в іншу камеру були безуспішні. «Він сидить з такими, як і він сам», — заявляли їй.

І ось одного разу, виснаженного безсонням В. Мороза співмешканці камери мало не вбили, порізавши йому ножем живіт. В'язничні керівники були змушені відправити В. Мороза в лікарню.»

(«Бумеранг», стор. 262-263)

Андрій Сахаров: «Я думаю, що кожна чесна людина мусить бути потрясена жорстокостями над чесною людиною — Валентином Морозом» (Валентин Мороз. Есеї, листи й документи. «Сучасність», 1975, стор. 251).

Есенін-Вольпін Олександер: «Стосовно Валентина Мороза влада в СРСР не обмежилася ув'язненням його у Владимірській тюрмі. Видимо, боячися його морального впливу на інших в'язнів, його посадили в одну камеру з звичайними кримінальними

злочинцями, яким захотілося вчинити над ним розправу» («Есеї, листи й документи», стор. 245).

Ізраїль Клейнер:

«В ув'язненні перебуває і пророк та мученик українського національного руху — Валентин Мороз, близький публіцист і літератор, автор низки чудових творів, що поширюються в Самвидаві (157).»

Проте, В. Мороз — хоча й найяскравіший, але лише один з генерації українських суспільних та культурних діячів, які стали відомі під час відродження 60-х років.»

(Ізраїль Клейнер. Національні проблеми останньої імперії. Париж, 1978, стор. 178)

Де ж тут «бойкот»? Євреї, що знали мене в тюрмі, називають мене «національним героєм» і «одним із найчесніших і найталановитіших українських публіцистів». Вони кажуть, що зустріч зі мною була «ясною хвилиною» в тяжкий період життя. Де Ви знайшли у них слова про «бойкот Росіян та Євреїв»? Людина російсько-єврейського походження (Есенін-Вольпін) каже якраз навпаки: що КГБ боялося моого позитивного впливу на інших в'язнів, і через те тримало мене з кримінальними. Так само КГБ боїться тепер моого впливу на українського слухача, і Вашими руками (як колись руками кримінальників) відтягує мене від мікрофону. Колись Москва виграла війну у В'єтнамі американськими руками (так, так, руками і горлянками американського намарігованого піснумвенту). Тепер Москва Вашими руками, шановні керівники РС, затуляє мені рота.

Ось ще одна зустріч з Росіянами і Євреями в тюрмі. Описує її Єврей Anatolij Radigin:

ЗУСТРІЧ З В. МОРОЗОМ

“Чекісти зробили помилку. Випадкові зустрічі в'язнів у коридорах тюрми суворо заборонені. Але цього разу щось зломалося в добре наладженому механізмові. Гримнули двері у вестибюлі II-го бльоку і ми з Валерієм Ронкіним опинилися віч-на-віч з людиною у смугастому одязі рецидивіста. Хвилеве замішання. Нестерпно болюче розпізнавання один одного і раптовий стрибок друг на друга: «Валеріо!» — «Валентине!» Короткі півобійми і ось уже розлучені й насуплені наглядачі, матюкаючись пошепки (не дай, Господи, довідається начальство, що вони дозволили таку зустріч), розтягають двох давніх знайомих.

Коли за нами й за зустрічним в'язнем затріснулись двері, за кожним свої, Валерій запитав мене, чи я пізнав його. Я відповів, що ніколи з ним не зустрічався, але чув про нього, чув багато, позаочно шанував його, співчував йому, але навіть я, що бачив багато дечого за 10 років тюрми, з трудністю уявляв собі, що людину можна допровадити до такого стану.

Це був Валентин Мороз.

(«Бумеранг», стор. 284)

Валерій Ронкін — теж Єврей. Що ж це за «бойкот», коли Єврей при випадковій зустрічі в тюремному коридорі кидається мені на шию? Такі стосунки я мав завжди з політ'язнями, які дійсно були Євреями, патріотами свого народу, а не смердючими шпекулянтами, що використали Ізраїль лише для того, аби вирватися з совітської клітки на Захід; потім напаскудили там і втекли близче до баварського пива... Втекли, як щурі з потопаючого корабля, саме в той момент, коли інфляція в Ізраїлі, здається, має шанс досягнути 1000% на рік. Щоб закрити перед світом власну мізерність, вони кричать про чужий «бойкот Євреїв».

Я навів дев'ять цитат. Список їх можна продовжити без кінця. (Керівництво українського відділу РС може при потребі задемонструвати всі ці матеріали).

А тепер — найголовніше. Мова йде про можливість моєї співпраці на Радіо Свобода. Значить, головним критерієм оцінки тут є мої тексти, які я писав до РС і які транслювалися на Україну. Їх є більш як сто. Я **вимагаю**, щоб мені показали хоч один текст, де є якийсь «бойкот Росіян і Євреїв». Що ж стосується літературної якості моїх текстів, то про це може зауважити керівництво українського відділу РС.

Я певний, що Ваша нетактовність стосовно мене, шановні керівники РС, є **результатом непоінформованості**. Керівництво українського відділу РС, а також інші американські інституції, що знають дисидентські справи «зсередини», а не «зверху», дадуть Вам вичерпну інформацію в цьому питанні.

50 мільйонів українських слухачів чекають на мої матеріали. Я ж чекаю, коли Ви, шановні керівники РС, зміните своє хибне рішення і відновите співпрацю зі мною. Я певний, що це станеться в недалекому майбутньому. Я бачив багато інтриг на своєму шляху, але завжди виходив з них переможцем. Я переконався за свої 49 років, що чесна наївність із твердим хребтом є завжди (в кінцевому результаті) надійнішою зброєю, ніж рафіноване інтриганство.

Якщо б співпраця зі мною не була відновлена, я змушений буду написати листа до Президента Америки. При потребі цей лист може бути відкритим. При потребі можна скликати прес-конференцію і розіслати цей лист в усі газети. Я не хотів би такої війни.

На суді Вам було б дуже важко, шановні керівники РС, боронити Вашу версію про мій «бойкот Росіян і Євреїв», коли мій адвокат виставить десятки свідчень, які позитивно оцінюють мою діяльність в роки ув'язнення. І найціннішим свідченням будуть, без сумніву, ті папери з Вашингтону, в яких викладена мотивація, згідно з якою уряд і Президент Америки вважають мене одним з п'яти найбільш заслужених борців за людські права у Совітському Союзі.

Один лист, наповнений кухонними бабськими плітками, що його підписали Романюк, Шумук і Кузнецов, виглядав би на суді дуже маленьким проти цих десятків свідчень, які оцінюють мене позитивно. До речі, один з авторів цього листа — Романюк — уже

покаявся (або, як кажуть по-табірному, «скурвився»). Ви добре розумієте, що вsovітських умовах це означає піти на співпрацю з КГБ. У заявлі, надрукованій в кегебівській газеті «Вісті з України», Романюк пише, що став уже «советським чоловіком» і не хоче мати нічого спільногого з тими людьми на Заході, які домагалися його звільнення і виїзду за межі Совітського Союзу. Отже, єдине свідчення, яке Ви маєте проти мене, походить з КГБ. (В українському відділі РС є, без сумніву, число газети «Вісті з України» з заявою Романюка).

Якби в офіційних документах можна було висловлюватися щиріше, то лист п. Камінського до мене мав би звучати так: «На доручення КГБ повідомляю Вас, що, на жаль, відтепер ми не зможемо приймати Ваших скриптиків, бо у своїх скриптах Ви надто сильно кусаєте комуністичну партію і московський колоніальний режим в Україні. Мені дуже шкода, але я нічого не можу вдягти, бо впливи КГБ достатньо сильні для того, щоб усунути журналіста, невигідного для них».

Ще одне свідчення «росіян і Євреїв». Єврей Джеррі Лейбер пише у «Нью Йорк Таймз» (9 листопада 1974 р.) про мої тюремні роки:

«Його карю були роки безконечних страхіть. Його нападали й поранили кримінальні в'язні, його морили голодом і били тюремні сторожі, замикали його разом з божевільними, ізолявали два роки в камері-одиночці.»

Єврей Джеррі Лейбер цитує слова Єврея Анатолія Радигіна, який бачив мене в тюрмі. Ось як описує мене Радигін:

«Виснажена постать у смугастому одягу рецидивіста, хвора й мертвобліда, нагадувала одну з жахливих фотографій уцілілих жертв Авшвіцу. В'язничне лахміття звисало на ньому, неначе на дротяному кістяку. На його висохлому черепі коротке щетинисте волосся, а зеєниста пергаментова шкіра, страхітлива як у мумії, покривала його високе чоло й виразні щоки. А очі... ні, я не в силі передати того, що я бачив у його очах під час тієї короткої зустрічі.»

І я повторюю: один із найчесніших і найталановитіших українських публіцистів доведений до стану повного знесилення, близького до божевілля. Його нинішнє буття — моторощна суміш голодного жарцеру і кімнати дому божевільних. Він зазнає нападів напізвірів, які цілковито втратили людський вигляд, втратили будь-які національні та соціальні риси. Ані на один день не припиняються фізичні і моральні тортури Валентина Мороза.

Пам'ятайте про це!»

(«Бумеранг», стор. 286)

Пам'ятайте й Ви про це, шановні керівники РС: якщо б справа дійшла до суду — **жодний суддя не ловірить Вам, що людина у такому стані, напівмертва**

«виснажена постать у смугастому одязі рецидивіста, хвора і мертвобліда», могла здійснювати проти когось «бойкот». Все це — фантазії. Дуже сумно і дуже дивно, що така поважна установа, як РС, приймає фантазії з «1001-ої ночі» за поважні аргументи і на основі цих «аргументів» виганяє з праці журналіста, до скрипітів якого не має претензій ніхто, крім КГБ.

Я певний, шановні керівники РС, що Ви не знали всіх цих фактів, які я виклав у своєму листі. Бо коли б Ви знали їх, і все одно репресували мене — це була б безсоромність на рівні КГБ. Я пишауся своїми тюремними роками. Я був «дротяним кістяком» у тюрмі — але я залишився собою. Мене ніхто не зломив. І робити тепер інтриги з мою

тюремного минулого — це щось найбільш аморальне і ганебне, що я досі зустрів на Заході. О ні, я не розчарований. Навпаки: я задоволений, бо атака проти мої праці на РС є найкращим доказом: мої тексти є ефективними. Москва не хоче, щоб вони звучали в етері. Але чому й Ви граєте в одній дружині з Кремлем, шановні керівники РС?

Я вірю в Америку. Я переконаний, що тверезо думаючі Американці не згодяться так легко кинути в пашу інтриг того, кого вони вважали і вважають одним із символів боротьби за людські права.

З пошаною,
повний надії та оптимізму

Валентин Мороз

(Передрук з «Анабазису» ч. 20, 1985 р.)

Імперський синдром

«НЕ ПУЩАТЬ!»

Пані Віра Мороз приїхала з Канади в Україну вдруге. Як і попереднього разу, лаштувалася в по дорож разом з чоловіком, але прибула... сама.

Валентинові Морозу, багаторічному в'язневі брежнєвських таборів, українському письменнику, борцеві за права людини, який волею Москви опинився в Канаді, не дозволено приїхати на Батьківщину на підставі дивних (диких?) з точки зору цивілізованого суспільства мотивів. «Ви вже раз там були, і цього досить», — цілком серйозно і безапеляційно заявили панові Морозу в радянському (не українсько му!) посольстві в Оттаві. Пані Вірі візу видали, однак її перебуваннях в межах суверенної та незалежності України посольство передбачливо регламентувало лише Києвом. На Львів, як і на інші міста України, накладено табу.

Звернемося до Декларації про державний суверенітет України, яка проголошує «верховенства, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах». Або — Українська РСР визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальноизнаннях норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права».

Отож Україна — суверенна і «незалежна у зовнішніх зносинах», не має ні посольств, ні постпредств в іноземних державах, а візу на в'їзд на її територію дає... Москва. Метрополія й надалі зберігає за собою непорушне право вирішувати, кому, коли і скільки разів їхати в Україну, з лише її відомих «височайших» міркувань може заборонити, але може й дозволити українцям, сущим поза межами Батьківщи

ни, зустрітися з єдинокровними братами, вклонитися священним могилам батьків.

...Натхнені щойно прийнятою Верховною Радою УРСР Декларацією про незалежність України, Валентин і Віра Морози все ж вирішили їхати на Батьківщину. Через Польську Республіку. Пані Віра прибула вже до Львова, а її чоловік донині є в Перемишлі. Львівська обласна Рада запросила Валентина Мороза до нашого міста для участі в переговорах про співпрацю, про що телеграмою повідомлено радянське посольство у Варшаві.

Але синдром імперії живучий. І так буде доти, доки наша Декларація не наповниться реальним змістом, доки ми, українці, не здобудемо справжню, а не паперову незалежність, здобудемо власними руками, а не чекатимо милості від Москви.

Марія БАЗЕЛЮК

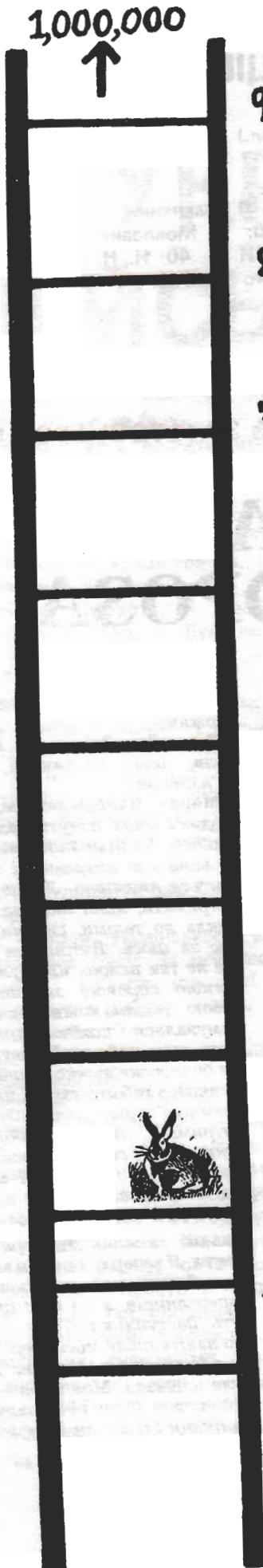
* * *

Після візиту у редакцію Віри Мороз головний редактор часопису Василь Базів вирішив виїхати у Перемишль і взяти інтерв'ю у Валентина Мороза. Однак імперський синдром проявився знову — заступник начальника відділу віз і реєстрацій УВС Львівської області Назаренко відмовив журналістові у візі, посилаючись на... московські інструкції, які вимагають для вільного поширення інформації якихось спеціальних договорів із зарубіжними газетами.

Чи не пора нам взяти і викинути у кошик усі імперські інструкції, а адміністративні контори звільнити від запопадливих охоронців інтересів Москви у суверенній Україні?

(«За Вільну Україну», Львів)

ДРАБИНА ДО НЕБА

161,029

НА КОНТІ ВЖЕ €

За Фонд Століття

Рада Директорів:

Винників Даря
Іванчук Іван
Капіцький Дмитро
Мороз Валентин
Нацюк Павло

ФІНАНСОВИЙ ЗВІТ ФОНДУ СТОЛІТТЯ

В деталях звіт виглядає так:

На балансі 20 липня 1990 р.	159,073.15
Пожертви (ї реклама) від 20 липня до 10 жовтня 1990 р. в дол.	3,216.81
Відсотки (інтерес) за цей період	2,040.16
Витрати за цей період	3,301.11
На балансі (кonto й інвестмент) 10-го жовтня 1990 р.	161,029.01

Чеки висилайте на:

Century Fund

23 Armadale Ave.
Toronto, Ont. M6S 3W7 Canada

СПИСОК ЖЕРТВОДАВЦІВ

(від 20 липня до 10 жовтня 1990 в дол.)

М. Наконечний — 25; Й. По-мурський — 30; Л. Лобос — 20; А. Гладилович — 20; В. Дубик — 100; Р. Шманда — 20; Ф. Королюк — 20; Й. Похмурський — 30; Н. Н. — 100; Н. Папінчак — 31; О. Снилик — 100; В. Стрихар — 100; Е. Косевич — 40; О. Федейко — 30; І. Панчак — 20; О. Кос — 20;

С. Дуда — 15; Л. Вахнянин — 25; подружжя Тимошенко — 1,000; Т. Моклович — 100; Й. Похмурський — 30; Н. Н. — 40; Н. Н. — 20; Л. Боднарук — 100; В. Комашко — 100; А. Півень — 250; В. Катинський — 30.

НАШЕ СЛОВО № 33 (1726) 1990.08.19

ВІЩІ СЛОВА ВАЛЕНТИНА МОРОЗА

В липні 1979 року одержав я західнонімецький часопис *Die Welt* за 26 червня 1979 р., в якому було поміщене інтерв'ю з Валентином Морозом, українським провідним діячем у боротьбі за громадянські права. Заголовок інтерв'ю: «Радянська система збудована на динаміті», автор якого Карл Густав Штригм. Під головним заголовком цього інтерв'ю поміщена інформація, що разом з радянськими дисидентами Гінсбургом, Вінсом, Кузнецовым і Димшицем Валентин Мороз 27 квітня був вимненний на двох радянських шпигунів, звільнений з московського ув'язнення і виселений на Захід. В інтерв'ю з *Die Welt* В. Мороз передбачає бурхливі часи для радянської імперії і зростання національних рухів усередині СРСР.

Я переклав це інтерв'ю на українську мову, щоб перевірити по роках чи і насільки пророчі слова Валентина Мороза зреалізувалися.

«*Die Welt*» (далі редакція):
Пане Мороз, ви вже є кілька тижнів на Заході, які ваші враження?

Мороз: Мої перші враження такі, що Захід є для мене менш чужий, більш свійський, ніж я думав. З татого боку, у Східній Європі, впосіду нам багато фальшивого про Захід. Ми, українці, в основному є індивідуалістами і тому Захід нам не є чужий. Скоріше чужа нам є тамтешня колективна структура, до котрої нас змусила Москва і від котрої українці все боронилися.

Редакція: Ви протягом довгого часу були політичним в'язнем в Радянському Союзі. Як виглядає там всередині в радянських в'язницях і таборах?

Мороз: Схід і Захід — це дві цілком різні планети. Щоб людина з Західу зрозуміла, що це є радянський табір, треба грунтовно продумати, як це описати. Сьогодні в радянських таборах і тюрмах головну увагу приділяють не фізичним тортурам, а психічному тиску. Тепер все проводиться психологічними методами. Психічні тортури залишають менше слідів агресії, тому проти них важче протестувати. Під час моого побуту в тюрмі, в останньому періоді, багаторазово засуджувано мене на 15 днів карцеру. Там була така температура, що практично не можна було спати. Можете собі уявити, що діється з людиною, яка протягом 15 днів не може ні разу заснути.

Сам собі дивуюся, як я це відмежав.

Редакція: Звідки ви брали сили, щоб витримати таке ув'язнення?

Мороз: Найважливіше, щоб людина мала почуття власної гідності. Коли це запевнене, тоді вона все витримає і залишиться людиною. Легше було витримати, коли людина привикла до тюрми, сидячи весь час за щось. Витримати було ще не так важко, але було нелегко справою залишитись собою. Людина кожного дня замалувалася і кожного дня мусила сама себе відбудовувати. Це було дуже важко. Навчився я також в таборі і тюрмі, що незламною може залишитись і витримати лише та людина, етика якої і світогляд реалізується у вірі і релігії. Я можу сказати, що витримав я тільки тому, бо є патріотом. Мене не жахала можливість втратити життя. Я тепер є, а переді мною було багато моїх українських попередників, а по мені прийдуть наступники. Тому знаю, що навіть після моєї смерті ще не все втрачене. Україна далі буде існувати. Моя кров — це мій спадок. Тому не попадаю в панічний страх: чи буду жити, чи ні.

**Редакція: Як ви бачите вну-
трішню ситуацію в Радянсько-
му Союзі?**

Мороз: Радянський Союз знаходиться в положенні літа-ка, який вже не має палива, але все ще далі летить силою розго-ну. Внутрішні резерви вже скінчилися, але система дала функціонує. Радянська система вичерпала повністю джере-ла своєї сили. Москва вже ви-користала всі свої демагогічні можливості впливу на Захід. Також на Заході починається велике витверезіння. Вірю, що вісімдесят роки в Радянському Союзі будуть дуже цікаві і дуже бурхливі. Я взагалі певний, що світ вступає в стрефу клопотів і великого неспокою. В Радян-ському Союзі виросла нова лю-дина — людина технократ. Ця нова радянська людина є кон-сументом, вона не відчуває не-вільницьких зобов'язань у від-ношенні до політичної системи. Вона ставить тільки вимоги, за-містъ поносити жертви. Для неї старі, сталінські структури мають вигляд дінозаврів. Ці протиставності доведуть у вісімдесятих роках до вибуку. Однак найважливішою про-блемою в Радянському Союзі є справа національностей. На-ціональні проблеми виступа-ють щораз сильніше. Коли Мос-ква тільки це зауважить, по-силює русифікацію. Перший раз від часів Сталіна, Щерби-цький, перший секретар партії України, виголошував промову російською мовою, а не українською. Цього ще не було від смерті Сталіна. Ця суперечність — з одного боку націо-нальний рух, з другого — руси-фікація неросійських народів Радянського Союзу — доведе до вибуку.

**Редакція: Який є сьогодні на-
стрій на Україні — серед насе-
лення та інтелектуалістів?**

Мороз: Тут є два світи — Східна Україна і Західна. В За-хідній Україні 90 проц. партії і комсомолу — це свідомі українські патріоти. У Східній Україні цей свідомий патріо-тизм є у меншому зарисі. Але зате там є багато спонтанних, несвідомих прихильників на-ціонального. Навіть ті україн-ци, що між собою розмовляють по-російськи, ненавидять всьо-го, що російське так, як меш-канці північної Ірландії, які го-ворять по-англійськи, але ні один не хоче бути англійцем.

Але центром нинішнього українського національного життя, мимо всього, є Київ, а не Львів. Хоч Київ лежить у Схід-ній Україні, то однак постійно і чисельно зростає там сила українського національного руху. Під час перепису насе-лення в 1959 році українцями визнало себе у Києві 60 проц., а 10 років пізніше вже 65 проц. населення. Новий етап стано-вить проголошення т. зв. «Гельсінської групи» в Києві. Свого часу ми ставили справу української культури і української мови, але не пору-шували, з тактичних причин, проблему виходу України з со-юзу радянських народів. Але Гельсінська група в Києві по-ставила відкрито жадання, що Україна мусить відділитися від Москви. Також Гельсінська група розпочала критику ціло-го комунізму, як системи, що ми свого часу промовчували.

**Редакція: Чи це не є так, що
радянська потужність є факто-
ром стабілізації у Східній Єв-
ропі, а національний рух му-
сить там довести до неспокою і
проливу крові?**

Мороз: Це величезна ілюзія, яку вмовили Заходові, що Радянський Союз від Ельби по Тихий океан гарантує стабілізацію. Власне ця стабілізація в цьому районі і веде до постійно-го порушування стабілізації в решті світу. Чи може ця стабі-лізація бути в інтересі Заходу, коли у світі вибухає вогонь в Англії, Афганістані, Б'єтнамі й Ефіопії? Це саме результат ці-єї так званої внутрірадянської стабілізації. Чи людям на Заході це відповідає, чи ні, то ра-дянська стабілізація заломить-ся в найближчому майбутньо-му. Східні системи не є збудова-ні на граніті, а тільки на дина-міті. Іран також виглядав дуже стабільно. І хто міг би передба-чити, що станеться протягом одного року з п'ятою могутні-стю світу? Про шаха говорило-ся так, як зараз про Брежнєва. Заход в короткому часі побачить, що радянська система не має міцних фундаментів. На Сході повстане великий неспо-кій і великий хаос. Однак не йдеється про те, щоб боятися хаосу і ховати голову в пісок. Йдеється про те, щоб до того бути швидше підготовленим. За-хід не повинен повторювати по-милок, які зробив в Ірані. Він повинен саме зараз шукати контактів з тими силами, котрі

завтра будуть на вершині цього руху. Те, що повстане, не буде монолітом, тільки сумою на-ціональних організмів. Але у тому буде користь для Заходу, не буде тоді більшої сили, яка могла б тримати танки в серці Німеччини, над Ельбою. Тоді на Сході повстане вільна гра сил, в котрій кожний буде мати шанс. На тому буде полягати в майбутньому рівновага сил.

**Редакція: Чи вважаете мо-
жливим, що радянське керів-
ництво, відчувши такий хід
справ, розпочне мілітарну
авантюру?**

Мороз: Коли після першої світової війни Польща, Фін-ляндія і прибалтійські країни відділилися від Росії, Росія зробила такий крок. Російська етика — це етика невільника, который, як бачить палицю, то на неї реагує. Не спроможні во-ни проявити уміння передбачу-вати, як це свого часу зробила Британія, яка своїм колоніям дала незалежність. Якби вожді в Москві оцінили добре ситуа-цію, тоді б зрозуміли, що це не обхідно, а ще й в світлі зростаючого натиску і загрози вздовж східного кордону з Китаєм, і розпочали б діалог з українця-ми, литовцями й іншими наро-дами. Однак вони цього не роз-уміють. Проте московський режим не є достатньо сильний на велику авантюру.

**Редакція: Які політичні
стремління на Україні бачите
зарaz і в найближчому майбут-
ньому?**

Мороз: Передбачаю такі по-
літичні течії, які будуть систе-
мою на зразок Європи і євро-
пейського парламентаризму.
Така має на Україні найбіль-
ший шанс.

Це інтерв'ю з Валентином Морозом, проведене 11 років тому, не вимагає коментаря. Належить тільки подивляти його здібності передбачування і розізнання в політичному по-ложенні, незважаючи на те, що він не був на волі, а за табірни-ми дротами чи тюремними гратами. Не знаю як хто, але я з великим зворушенням і признан-ням для нашого Великого Му-ченіка читав по одинадцяти роках це інтерв'ю, проведене в тих роках, коли навіть про «Со-лідарність» ніхто не чув.

Думаю, що часопис «Die Welt» повинен призвати Вален-тинові Морозу нагороду за ті його віщи слова.

Олег Пушкар

НЕМА НІЯКИХ Т.ЗВ. ОБ'ЄКТИВНИХ ПЕРЕ- ШКОД ДО ВИВИЩЕН- НЯ Й УТВЕРДЖЕННЯ НАНОВО ВЕЛИКОГО НАРОДУ, ЯКИЙ МАВ ПОРАЗКУ.

ЮРІЙ ЛИПА

УВАГА! НОВІ УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «АНАБАЗИСУ»!

Річна передплата:

Канада — 14 дол. кан
ЗСА — 12 дол. амер.

Інші країни — 12 дол. амер.

Повітряною поштою — 16 дол. амер.

SUBSCRIPTION FOR 1990

CANADA \$14.00 (Canadian)

UNITED STATES \$12.00 (U.S.)

all others:

BY BOAT \$12.00 (U.S.)

AIR MAIL \$16.00 (U.S.)

ПОЖЕРТВИ НА ВИДАВНИЧИЙ ФОНД

«АНАБАЗИСУ»

Р. Суровий — 11; Б. Бабак — 6; М. Ковальський — 8; А. Кокот — 6; В. Петрощук — 5; А. Бачмага — 8; Р. Коченаш — 10; О. Лисик — 11; Б. Фень — 2; І. Сарабаха — 8; В. Чопик — 11.

ВСІМ ЖЕРТВОДАВЦЯМ — щира подяка!

ЗМІСТ

Валентин Мороз. Український Військовий З'їзд	3
Ми вийдемо на майдан	7
Диктори й диктатори	8
Валентин Мороз. Кілька думок про	
«Радіо Свобода»	9
Свобода на «Радіо Свобода»	13
Марія Базелюк. «Не пущати!»	16
Драбина до неба	17
Олег Пушкар. Віщи слова Валентина Мороза	18

